

és a SAJNOVICS által felhasznált munkák címének és a nyelvtani terminusoknak a fordítási megoldásait is tisztázza.

Az egyik legizgalmasabb és a jövőbeli kutatások szempontjából egyik leghasznosabb a 7. fejezet végén szereplő függelék, melyben a két kiadás között fennálló szövegszerű különbségek olvashatók először latin (Eltérések a koppenhágai és a nagyszombati Demonstratio szövegében – latinul, 81–86), majd magyar nyelven (Eltérések a koppenhágai és a nagyszombati Demonstratio szövegében – magyarul, 87–93). A táblázatba rendezett, oldalszámmal megadott adatok (a különbségek vastaggal szedve) jól követhetők, és rendkívül nagy segítséget nyújtanak a jövőbeli filológiai vizsgálatokhoz.

Az igen részletes elméleti bevezetést követi a koppenhágai Demonstratio szövegének teljes fordítása (95–191). C. VLADÁR ZSUZSA a fordításhoz kapcsolódó 38 megjegyzésben ismerteti a személyeket, tisztázza az egyes fogalmakat, magyarázatot igénylő egységeket.

SZÍJ ENIKŐ és C. VLADÁR ZSUZSA az eredeti művet is rendelkezésre bocsátja, ugyanis a fordítást a koppenhágai, latin kiadás hasonmás kiadása követi (197–292).

Ugyancsak a két kötet összehasonlító vizsgálataihoz nyújt hasznos segítséget a koppenhágai kiadásban szereplő (293–302) és a nagyszombati kiadásba utólagosan bekerült további személyek és műveik (303–305) lajstroma.

A kötetet az Irodalomjegyzék (307–312) és a Névmutató (315–322), végül a Bibliotheca Regulyana sorozat ismertetése zárja.

Joggal merülhet fel a kérdés: van-e létjogosultsága 250 év után a nagyszombati kiadás mellett az eredeti, koppenhágai Demonstratio magyar fordításának? A válasz egyértelműen igen. Egy olyan formátumú tudós, mint SAJNOVICS és egy olyan jelentőségű munka, mint a Demonstratio kétségkívül megérdemli, hogy a hazai tudós társadalom (és a téma iránt érdeklődő laikus olvasó is) megismerje azt az eredeti munkát is magyar nyelven, amely révén SAJNOVICS nemzetközi szintű tudóssá lett, s amely műre kora szaktekintélyei hivatkoztak (a nemzetközi munkák a koppenhágai kiadást ismerték és használták inkább). SAJNOVICS JÁNOS művének jelentőségét az is kitűnően bizonyítja, hogy a 21. század tudósai számára is szerteágazó kutatási anyagot tud biztosítani: még mindig számos megválaszolatlan kérdés, ellenőrzésre váró adat, információ kapcsolódik a Bizonyításhoz, melyek vizsgálatához SZÍJ ENIKŐ és C. VLADÁR ZSUZSA (újból) kiváló segítséget nyújt az itt bemutatott hiánypótló, világosan, logikusan, nagy filológiai pontossággal összeállított kötettel.

KELEMEN IVETT  
Debreceni Egyetem

## **Bölcskei Andrea, Az egyház mint birtokos a magyar helynevekben**

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021. 299 lap.

A magyar helynévtani kutatásokat az utóbbi évtizedekben egyfajta módszertani megújulás határozta meg, melynek fontos része volt egy új, komplex helynévelemzési modell, illetve helynév-tipológia alkotása. Ennek is köszönhető, hogy névtani irodalmunk a közelmúltban több helynévtípus monografikus bemutatásával is gazdagodott. BÖLCSKEI

ANDREA alább ismertető, a rehabilitációs értekezésén alapuló munkája az egyház birtokosi szerepkörével összefüggésben keletkezett helynevekről – településnevekről és mikronevekről – ad áttekintést. A kötet a névtípus számos szempontra kiterjedő nyelvi elemzését tartalmazza, amit egy adatbázis létrehozása előzött meg. Az elemzés alapjául szolgáló impozáns méretű adattár az egyházi birtokosra utaló névformával (is) jelölt 1455 denotátumnak az 5289 névadatát öleli fel a korai ómagyar kortól a kései újmagyar korig.

Az ember gyakran megváltoztatja környezetét, akár gazdasági céllal, akár kulturális indíttatásból, az ember és a táj kapcsolata pedig a helynevekben is kifejeződik – ezzel a LŐRINCZE LAJOSTól idézett gondolattal közelíti meg a szerző a vizsgált helynévtípust (9). A középkori egyházszerkezet a földrajzi és a nyelvi tájképre egyaránt hatást gyakorolt. Az Árpád-korban az egyházi rendeltetésű építmények (templomok, kápolnák, rendházak, keresztek stb.) megjelenése a tájban és ezzel együtt az egyházi helynevek feltűnése a névállományban szembetűnően mutatják az egyház intézményének az élet számos területén jelentkező meghatározó szerepét. A nyelvi alakulatok, így a helynevek is felhasználhatók „a figyelem irányítására, tudáselemek célzott közvetítésére, az egyház a középkori Magyarországon joggal érezhette fontosnak szellemi vezetői és politikai hatalma kiépítésének a támogatására, hogy gazdasági erejének folyamatos növelésével párhuzamosan birtokosi szerepkörét helynevekben is kellőképpen hangsúlyozza” (10). Az egyházi vonatkozású helynevek névtani szakirodalmá meglehetősen gazdag, de inkább az egyházi építményekkel és a patrocíniumi nevekkal kapcsolatos vizsgálatok voltak korábban előtérben, míg az egyház birtokosi szerepkörével összefüggésben keletkezett névalakoké háttérbe szorult. Elsősorban ezzel indokolható tehát e sajátos névtípus vizsgálatának a létjogosultsága.

A könyv bevezetése a földrajzi és a nyelvi tájkép kultúrafüggő vonatkozásainak a tárgyalása után meghatározza a tanulmányozandó helynevek körét, majd röviden vázolja a kötet felépítését (9–12).

Az ezt követő fejezetben a szerző a helynévtípus keletkezésének és elterjedésének a körülményeit, azaz a vizsgált kérdés történeti hátterét ismerteti (13–57). Bemutatja a világi egyházszerkezet kiépítésének a folyamatát, a szerzetesség megjelenését és a monostorok létesülésének történetét, az egyháznak a gazdasági életben, a törvénykezésben és a műveltségben játszott szerepét az Árpád-kortól a Jagelló-kor végéig, a lutheri tanok magyarországi megjelenéséig. Ezeket a körülményeket valóban fontos a szükséges mértékben érinteni – amit a szerző a vonatkozó történettudományi szakirodalom főbb megállapításait követve tesz meg –, mivel az egykori egyházi birtokosokra utaló helynevek jó része valamely ekkor keletkezett egyházi szervezeti egység tulajdonjogának emlékét őrizte meg.

A harmadik, terjedelmes fejezet a klasszikus és a modern névtani kutatásoknak az egyházi helynevekre vonatkozó magyar és nemzetközi eredményeit mutatja be (58–111). Foglalkozik az *egyházi hely(ség)név* terminus különféle, szűkebb és tágabb értelmezéseivel KNIEZSA ISTVÁN, MIKESY SÁNDOR, BENKŐ LORÁND munkáiban, eljutva MEZŐ ANDRÁSNAK a helynévtanban általánosan ismertté vált azon meghatározásáig, mely szerint „egyházi helynévnek tekinthető minden olyan helysége név, amelyben nyelviileg kifejeződik valamilyen egyházi építményre vagy ezek részeire, az egyház tiszteleti nevére, az egyházhoz tartozó személyekre és szervezetekre való utalás” (59). MEZŐ ANDRÁS tehát lényegében művelődéstörténeti tényezők figyelembevételével, lexikális alapon határozta meg az egyházi helyneveket, és különítette el annak négy típusát. A magyar helyneveket funkcionális nyelvészeti keretben taglaló helynévtörténeti kötet (HOFFMANN ISTVÁN –

RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, Régi magyar helynévadás. Budapest, 2018.) szemléletmódját is figyelembe véve BÖLCSKEI ANDREA végső soron két alapvető névtípust határoz meg, még hozzá szemantikai alapon, a névadás motivációja szerint: 1. az egyik az egyházi rendeltetésű építménnyel kapcsolatos információt közöl (ide sorolja a patrocíniumi neveket is); 2. a másik az egyház (személy vagy szervezet) birtokosi szerepkörét állítja előtérbe (61–62). Ezt követően a szerző e két hely(ség)névtípus magyar névtani szakirodalmát mutatja be, a régebbi és a közelmúltbeli írásokat teljességre törekvően sorra véve (62–103). Az alapos és informatív szakirodalmi áttekintés kitűnő összefoglalása a témának, a fejezet második része pedig – mely a birtoklásra utaló egyházi helységneveket és mikrotoponimákat tárgyalja – egyúttal a szerző saját elemzésének a kiindulópontját is képezi (95–103). A fejezet harmadik szerkezeti egysége a névtípusnak egyes európai országokban (részletesebben a Brit-szigeteken) való megítélését mutatja be széles körű szakirodalmi bázisra támaszkodva (103–110). A fejezet egészében tükröződik az a nézőpont, hogy a magyar egyházi helynévadás nem vizsgálható függetlenül az egységes keresztény kultúrát nemzetközi szinten közvetítő középkori egyháznak az európai névadásra és névhasználatra gyakorolt befolyásától.

A könyv következő fejezete módszertani kérdéseket tárgyal: az anyaggyűjtés szempontjait és forrásait, a helynévi adatbázis tartalmát, szerkezetét és felhasználási lehetőségeit (112–138). A helynevek forrásai között történeti földrajzok, okmány- és oklevéltárak, országleírások, helynévtárak, helynévszótárak, földrajzinév-gyűjtemények, nyelvészeti, történeti és egyházi topográfiai szerepelnek. Csak ennek a fejezetnek az elején tisztázza a szerző, hogy pontosan mit is tart birtoklásra utaló egyházi helynévnek, azaz konkrétan milyen helynevek alkotják a vizsgálat korpuszát, milyen kritériumok alapján kerültek be az egyes helynevek az adatbázisba. Két fő feltételt nevez meg: 1. igazolható legyen a hely egykori egyházi birtoklása, 2. a névalak legalább egyik névrésze nyelvi is azonosítsa a tulajdonost. A felállított kritériumrendszerből jól látható, hogy a névcsoport azonosítása nem lexikális, hanem alapvetően funkcionális alapon történt (például kizárta azokat az eseteket, amikor egy egyházi személyt vagy szervezetet jelölő szó a helynévben nem a birtokost jelöli, hanem a hellyel egyéb kapcsolatban álló személyt, vagy éppen séggel személynévi szerepű). A példák azt is megmutatják, hogy a névalkotás alapjául szolgáló lexémák meglehetősen sokszínűek: egyházi személyeket (*püspök, apát, pap, barát, apáca*), szolgáltatóneveket (*dézsomás, dusnok, harangozó*), intézményeket (*keresztes, káptalan, monostor*) jelölő közszavak egyaránt lehetnek, sőt a szerző idetartozónak véli azokat a helyneveket is, amelyek azt a települést jelölték meg a névben, ahol a tulajdonjoggal rendelkező egyházi intézmény volt (pl. a *Jásti föld* első névrésze, mely a Veszprém megyei jársdi bencés apátság birtoka volt). Tehát a névtípusba tartozás kizárólagos szempontja a névadási motiváció, mégpedig az egyházi tulajdonlás volt. Megjegyzendő, hogy ennek a kritériumnak az egyedüli érvényesítése keresztes más, szintén funkcionális-szemantikai aspektusból meghatározott névtípusokat: a foglalkozásnévi településneveket, az épített környezetre utaló helyneveket, a birtokosra utaló személyt jelölő köznevekből alakult településneveket. A szerző maga is kiemeli, hogy a nevek felvétele az adatbázisba sok esetben egyéni mérlegelést, a történeti háttér pontos felderítését igényelte. A korpusz összetételével kapcsolatosan itt felvethető az a kérdés (és a szerző be is mutat jónéhány kétséges, nehezen megítélhető esetet, amikor egy-egy névrész több funkcióban is bekerülhetett a helynévbe), hogy ezt a válogatást vajon mekkora bizonyossággal, pontossággal

lehetett elvégezni. Az adatbázisba bekerültek latin helynevekből kikövetkeztetett magyar névformák is, melyek valószínűleg magyarul is léteztek a korban. Ez az eljárás mód mindenképpen helyeslendő, mivel az egyházi helynevek nem elhanyagolható arányban latinul fordultak elő a forrásokban (első említésükkor, a magyar névvel párhuzamosan, de akár kizárólagosan is), és a névtipológiai ismereteink lehetővé teszik, hogy latin helynevek alapján a magyar helyneveket nagy biztonsággal rekonstruálni tudjuk. A helynévi adatbázis a szerző leírása szerint két különböző „táblából” áll: az egyik a denotátumnak, a másik a helynévnek mint nyelvi adatnak az elemzését szolgálja. A „denotátum tábla” alapján szótári névcikkek készíthetők (címszó, névváltozatok, helyfajta, lokalizáció, történeti névadatok, releváns helytörténeti események típusú információkkal), ezekre a fejezet végén néhány példát is láthatunk. A „helynévtörténeti adatok táblája” a nyelvtörténeti korszakok szerinti részletes nyelvi elemzést teszi lehetővé. Az egész könyvhöz, de különösképpen a következő fejezetben olvasható elemzéshez igen hasznos volna az adatbázis alapján készült szótárat is kézbe fogni. Másfelől mind az adatbázisnak, mind a szótárnak a közönség számára való hozzáférhetővé tétele segítséget, illetve ösztönzést jelenthetne a további kutatások számára is.

Az ötödik, több mint száz oldalt kitevő, a kötet törzsét képező fejezet a helynevek elemzését tartalmazza nyelvtörténeti korszakonként (korai és kései ómagyar kor, középmagyar kor, korai és kései újmagyar kor) a következő szempontok szerint: a jelölt denotátumok fajtái; a nevek földrajzi és időbeli megoszlása; a nevek állományi jellemzői (az objektumok és a névformák száma); a helynevekben jelentkező egyházi birtokosok azonosítása mint nyelven kívüli szempont; a nevek lexikális, szerkezeti, keletkezéstörténeti jellemzői; a nevek szerkezeti és szemantikai változásai (139–246). Mindegyik korszaknál ugyanazok az elemzési szempontok érvényesülnek, és leírásuk ugyanazt a sorrendet követi. A korai ómagyar kor bemutatásánál kivételesen olvasható egy külön rész a latin helynévformákról, indokoltan, mivel a korszakban a névadatok több mint 8%-a latin. Fontos, hogy számszerű adatokat és kronológiai jellemzést is kapunk a magyar és latin helynévformákról, ugyanis erről a kérdésről viszonylag kevés, a helynévtörténet számára hasznosítható adattal rendelkezünk. A nyelvi elemzés háttérét egyrészt a magyar helynevek komplex nyelvi elemzésére kidolgozott modell (HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.*) és a magyar településnevek vonatkozásában megalkotott változástipológia (TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2008.*) határozza meg. Ezek az elvek következetesen érvényesülnek a helynevek lexikális, alakszerkezeti, keletkezés- és változástörténeti leírásában. Az elemzésre másfelől a dimenziális nyelvészet, illetve a kognitív nyelvészet szemléletmódjának helynévi állományra történő alkalmazása és az újabb megindult ilyen témájú nemzetközi transzdiszciplináris kutatások voltak hatással. Ez a megközelítésmód amellet, hogy minden bizonnyal szerepet játszott a téma körülhatárolásában (e speciális, a szerző által kettős kötöttségűnek nevezett kultúrnévtípus meghatározásában), leginkább a történeti, művelődés- és kultúrtörténeti háttérnek a névadásra gyakorolt hatásának a bemutatása során jelentkezik. A szerző az elemzése összegzésében ezt a következőképpen fogalmazza meg: „a tárgyalt helynévtípus jellegzetességeinek bemutatásán keresztül pedig általános következtetéseket vonhatunk le a táj változó, kultúra- és művelődésfüggő emberi konceptualizációjának lehetőségeivel kapcsolatban” (262). E megközelítésmód

további árnyalására nyújthat lehetőséget a birtoklásra utaló helynevekben (így ebben a névtípusban is) a tudatosság meghatározó szerepe az elnevezés folyamatában, amire a szerző egy korábbi fejezetben utalt is. Inkább módszertani jellegű megjegyzés, hogy a számszerű eredmények bemutatásakor csak a denotátumok és a névadatok számát tudjuk meg, viszont a névalakokét nem. A vizsgált névtípus körében jelentkező szinonimitásról ugyan a változási folyamatok leírása is képet ad egyfajta aspektusból, ám az azonos denotátumot jelölő névalakok számának az ismerete esetleg további adalékokkal is szolgálhatna ebben a témában.

Az egyházi birtoklásra utaló helynevek nyelvtörténeti korszakokként való jellemzése részletgazdag ismereteket ad a névtípusról és a névtípus időbeli változásairól BÖLCSKEI ANDREA tüzetes, aprólékos munkájának köszönhetően. A könyv hatodik, utolsó fejezetében a szerző a nyelvtörténeti korszakok mindegyikét átfogva összegzi az eredményeket: összeveti az egyes korszakokat jellemző főbb sajátosságokat, és felvázolja a helynévtípus hosszabb időtávon megfigyelhető változásainak főbb tendenciáit (247–262). Az alapos összegzés elolvasása közben még a következő kérdéseink merülhetnek föl. A helynevek koronkénti földrajzi megoszlását kimerítően ismerteti a bemutatás, de vajon kimutathatók-e, tapasztalhatók-e a névtípus főbb sajátosságaiban is területi különbségek? Az egyházi birtokosra utaló helynevek alakszerkezeti jegyei, illetve annak időbeli változási tendenciái milyen hasonlóságokat vagy különbségeket mutatnak más helynévtípusokhoz viszonyítva? Ugyanez a kérdés megfogalmazható a keletkezéstörténeti kategóriák arányainak és a tipikus változási folyamatoknak (bővülés, névrészcsere stb.) a vonatkozásában is. A névtípus európai megfelelőihez képest a magyar névformák milyen sajátos jegyeket mutatnak, és ezeket az eltéréseket mennyiben határozzák meg nyelvi, illetve nem nyelvi tényezők? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azonban már újabb vizsgálatok tárgya lehet.

BÖLCSKEI ANDREA monográfiája alapos feldolgozása az egyházi birtokosra utaló helyneveknek, komoly adatbázissal és fontos következtetésekkel gazdagítja a magyar helynévtörténeti kutatásokat. A munka értékét a bőséges és logikusan rendszerezett adatállomány, a gazdag történettudományi és nyelvtudományi szakirodalom (jelentős nemzetközi kitekintéssel), az elemzés szilárd elméleti háttere és az interdiszciplináris megközelítés biztosítja. Jó viszonyítási alapot nyújt más névtípusok leírásához, illetve egyes kérdéskörök továbbgondolására ösztönzi a kutatókat. Az ehhez hasonló jellegű, funkcionális alapon történő, korszerű módszertannal végzett feldolgozások hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar hely(ség)nevek keletkezéséről, történetéről és változásairól formálódó képünk teljesebbé válhasson.

PELCZÉDER KATALIN  
Pannon Egyetem